

– різний, такої, якої єсть. Може і многогрешний, но каиновы печати ставить умеєт раз і навсєгда.

Само собою розумєєтєся, що в нашєм, хотє і вьнуждєнно фрагментарнєм, но все жє достаточнє широкодиапазоннєм обєзрєннє "уличнєго" отражєннє бытє і бытїє, мє не пыталїсь, так сказатє, реабїлїтїроватє, а тєм болєє судїтє єту глїбу, єтот масїв неподцензурнєго творчєствє. Єто фольклор, єто даннєсть, продукцїє свєбоднєго словєснєго волєїзъявлєннє, не зашорєннєго правїлами, трєбованнєми цензурє, рєдакцїєми журнєлов, газєт, їздатєлєств и прочїх СМІ. Длє нас важнє болєє показатє в пєрвєу очередь особєннєстї ТАКОГО воспрїєтїє рєалєннєй дєїствїтєлєннєстї, котрєє влївєєтєся на полнєх правєх в потєкї документєлєннєй хронїкї, отчєтов, наблєудєнїє, рєзмїшлєнїє и впєчатлєнїє очєвїдцєв всєго прїєсхєдєющєго и с кєм-тє однїм, и с цєлєм нарєдєм, цєлєй стрєнєй, цєлєм мїрєм, как єтє, собствєннє во всє врємєна вхєдїло в "официєлєннєу" кулєтуру, лїтерєтуру, їскусствє.

Бєрєсь утвєрждєтє, що такєго рєдє народнєе творчєствє не тєлєкє не устєпєєт єго официєлєннєму конкурєнту, но в чєм-тє можєт бєтє порєй и прєвос-

хєдїт. Нє удєряєсь в какєго-лїбо рєдє насмєшкї и прїєтянутєє за ушї шуткї, позволєє сєбє їносказєтєлєннє воспєлєзоватєсь їзвєстнїм отзывєм І. В. Стєлїнє о пєзємє М. Горькєго "Дєвушкє и смєрть": "Єтє вєщє посїлєннєє "Фєустє". Нє бєдє сравнїватє с Фєустєм, все жє єтє пєрєвод с нємєцкєго (Стєлїнєу возмєжнє бєлє виднєє), а вєт в тєм, что "Муркє" бєдєт посїлєннєє "Пєднєтєй цєлїнє", а "Чубчїк" – "Дєктєрє Жївєгє", я увєрєн. Хотє бї по прїєзнакєм популєярнєстї, понєятнєстї и в кєнцє кєнцєв краткєстї їзлєжєннє. І пєстє автєрє єтїх пєсєн нє полєчїлє, как М. Шєлєхов и Б. Пєстєрнєк за свєї прїєїздєннє Нєбєлєвскїх прємїє. Пєслєднєє свїдєтєлєствєєт тєлєкє об однєм: Нєбєлєвскїє комїтєт пєлєх рєзбїрєєтєся в їстїннїх шєдєврєх.

А єслї отвлєчєсь от такєго рєдє совсєм, нєдєєсь, бєзобїднєй їронїє, тє в заклєчєннє можнє єщє рєз пєдчєркнєтє, что масїв народнєго творчєствє, фольклєрє прєдстєвлєєт сєбєй нєїсчєрпєємєй и всє єщє чрєзвїчєйнє малє їсслєдовєннєй мєтєрїєл длє рєзлїчнїх напрєвлєнїє в псїхєлєгїє, и, пєжалуй, в пєрвєу очередь длє псїхєлєгїє творчєствє, творчєскєго воспрїєтїє мїрє во всєх єго полїфонїчєскїх прєявлєннєх.

ЛИТЕРАТУРА

1. Заветные частушки, из собрания А. Д. Волкова. Том 1. – М. : Ладомир, 1999. – 776 с.
2. Заветные частушки, из собрания А. Д. Волкова. Том 2. – М. : Ладомир, 1999. – 500 с.
3. Синявский А. (А. Терц). Путешествие на Черную речку / Синявский А. (А. Терц). – М. : Захаров,

1999. – 479 с.

4. Танго и романсы Петра Лещенко. – М. : Нива России, 1992. – 157 с.

5. Уличные песни. – М. : Колокол-пресс, 1997. – 544 с.

Подано до редакції 05.10.12

УДК: 159.9

Т. В. Мукиї (Україна, м. Харків)

СУЧАСНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ДІАГНОСТИКИ РЕФЛЕКТИВНОСТІ

У роботі досліджуються сучасні психологічні технології діагностики рефлексивності. Приведені результати теоретичного аналізу проблеми рефлексії. Узагальнено сучасні психологічні технології діагностики рефлексивності згідно концептуального визначення рефлексивних механізмів, видів, рівнів рефлексії. Відзначено, що технології діагностики мають певну специфічність при дослідженні рефлексії.

Ключові слова: технології діагностики рефлексивності, методики, рефлексивність, види рефлексії, рівні рефлексії, механізми рефлексії.

До кола найважливіших загальнопсихологічних проблем науковці останнім часом все частіше відносять питання рефлексивності особистості. Масштабність соціальних, професійних, політичних, інформаційних проблем, які вирішуються саме за допомогою понятійного апарату рефлексивних процесів, з кожним роком збільшується. Рефлексія, як зазначають вчені, – це розумовий (раціональний) процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, відчуттів, станів, здібностей, характеру, відносин, своїх завдань, призначення тощо [14]. Рефлексія визначається як процес і

результат взаємодії людини з самим собою та навколишнім світом. Рефлексивність у наукових працях В.П. Зінченка виступає як важлива ланка свідомості особистості, яка відносно її буттєвого та духовного рівнів виконує контрольну, оцінювальну та змістовизначальну функцію [8].

Л.С. Виготський підкреслював актуальність проблематики рефлексії як свідомої та довільної регуляції діяльності [5, 449]. С.Л. Рубінштейн постійно звертався до проблематики рефлексії, вирішував питання взаємозв'язку первинної та вторинної (рефлексивної) форми психічного [17]. В.В. Давидов трактує рефлекс

сію, як "уміння суб'єкта виділяти, аналізувати і зіставляти з предметною ситуацією власні дії" [6].

Аналіз детальнішого визначення проблеми рефлексії показує, що зазначений феномен розглядається науковцями у багатьох аспектах [9]: аналіз феноменів рефлексії в структурі спільної діяльності (В.А. Недоспасова, В. В. Рубцов); особистісний аспект, де знання рефлексії розглядається як результат осмислення своєї життєдіяльності (Ф.Е. Василюк, М.Р. Гінзбург, А.Ф. Лазурський); генетичний аспект дослідження рефлексії (Ю.В. Громико, Ж. Піаже, В.І. Слободчиков); метакогнітивний аспект у дослідженні процесів рефлексії (М. Келлер, Дж. Флейвелл, М.А. Холодна).

Як бачимо, рефлексія – є тим важливим психічним явищем, механізмом свідомості, розвиток якого вкрай необхідний особистості для життя в сучасному мінливому світі, у соціумі.

Зазначимо, що зміст понять рефлексії, рефлексивних механізмів, компонентів, здібностей, рефлексивних процесів є предметом вивчення багатьох гуманітарних наук та базується на класифікації відомих у науковій психологічній, філософській та педагогічній літературі визначеннях. Проте науковці зазначають, що присутня певна варіативність і неоднозначність у її загальному тлумаченні і структурі.

Актуальність цієї роботи зумовлена тим фактом, що існує проблема загального концептуального визначення рефлексії, її компонентів, видів, механізмів, рівнів, а також у зв'язку з цим, існує потреба в аналізі, узагальненні та розробці сучасних технологій діагностики рефлексивності.

Саме психологічна діагностика – як область психологічної науки стане на допомозі в розробці методів виявлення і вимірювання індивідуально-психологічних особливостей рефлексивності особистості. На думку А.В. Карпова дослідження і розвиток рефлексивності, а також діагностика її стану в особистості є необхідними, значущими і беззаперечними для подальшого розвитку науки та суспільства [9].

Мета роботи: проаналізувати сучасні психологічні технології діагностики дослідження рефлексивності та узагальнити їх згідно концептуального визначення рефлексивних механізмів, видів, рівнів рефлексії.

Під рефлексією ми розуміємо своєрідну форму набуття особистісного досвіду, свідомий і довільний процес осмислення та переосмислення суб'єктом сутнісних власних ознак, можливостей і досягнень, а також своїх відносин із соціальним світом, що виявляються в ході його спілкування з іншими людьми й активного засвоєння ним нових соціальних норм та форм поведінки і діяльності.

Розглянемо основний понятійний апарат рефлексивності, до якого найчастіше відносять види рефлексії, механізми та рівні рефлексії, а також їхні психологічні технології діагностики.

1. Психологічні технології діагностики видів рефлексії

Спираючись на дослідження вчених [9, 18] розрі-

зняють певні класифікації видів рефлексії. До першої класифікації, в залежності від змісту та функцій поняття рефлексії, можемо віднести класифікації А.В. Карпова, І.М. Семенова та С.Ю. Степанова.

А. В. Карпов [9], розглядаючи зміст поняття рефлексії, розрізняє три основні її види: ситуаційну, ретроспективну і перспективну. Так, ситуаційна рефлексія виявляється у самоконтролі поведінки людини в певній ситуації, осмислення її елементів, аналіз співвідношення своїх дій із ситуацією відповідно до мінливих умов. Така рефлексія виражається в обмірковуванні суб'єктом своєї поточної діяльності, у розгортанні процесів ухвалення рішення, у схильності до самоаналізу у певних життєвих ситуаціях. Ретроспективна рефлексія виявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності та подій, що відбулися. Така рефлексія виражається у частоті і тривалості аналізу та оцінки суб'єктом минулої події. Перспективна рефлексія виявляється у співвідношенні аналізу майбутньої діяльності, поведінки з плануванням, прогнозуванням ймовірних результатів. Основними характеристиками такої рефлексії є – деталізація планування поведінки, частота звернення до майбутніх подій, орієнтація на майбутнє.

І.М. Семенов та С.Ю. Степанов [18] розробляючи рефлексивно-гуманістичний напрям у психології, виділили чотири види рефлексії відповідно до їх функцій: інтелектуальна, особистісна, комунікативна, кооперативна. *Інтелектуальна* рефлексія виконує функцію переосмислення і перетворення вихідної моделі об'єкта в більш адекватну. Зокрема в процесі вирішення нестандартного, творчого завдання суб'єкт знаходить розв'язок завдяки цьому виду рефлексії. *Особистісна* рефлексія полягає в самовизначенні індивіда і побудові нових образів себе. Функція *кооперативної* рефлексії полягає в переосмисленні та реорганізації колективної діяльності. Функція *комунікативної* рефлексії полягає в усвідомленні чинним суб'єктом того, як він сприймається партнером по спілкуванню.

Аналіз праць сучасних науковців [10, 16, 15, 21, 2, 11, 9] дозволяє систематизувати психологічні технології, впровадження яких допоможе діагностувати види залежно від змісту та функцій феномену рефлексії.

Технології діагностики особистісної рефлексії

- Модифікована методика А.В. Конєвої. Мета: Дослідження особливостей проблемної ситуації у спілкуванні, дозволяє виявити рівень міжособистісної рефлексії, тобто усвідомлення позицій суб'єктів взаємодії, детермінованість їх поведінки.

- Методика "Список особистісних рис" А. Еткінда. Мета: Визначення і дослідження рефлексивних особистісних рис.

- Тест діагностики рефлексії І.Л.Пономаренко – метод особистісних конструктів – модифікована техніка репертуарних решіток Дж. Келлі. Мета: Визначення особливостей характеристик власного Я у свідомості, діагностування особистісної рефлексії.

- Методика-вір "Яким я бачу своє майбутнє

життя" М.Варбан. Мета: Діагностування змістової складової рефлексії професійного становлення, активізує особистісно-перспективну рефлексію.

- Методика вивчення Я-концепції SCC Дж.Кемпбела. Мета: Дозволяє у кількісному вимірі визначити діагностичний критерій ступеня усвідомлення особистістю власного "Я", власної Я-концепції.

Технології діагностики кооперативної рефлексії

- Модифікована методика А.В. Конєвої.

- Методика дослідження інтерактивної рефлексії Т.В. Махової. яка ґрунтується на методиці А.Еткінда.

- "Методика діагностики рівня розвитку здатності до адекватного розуміння невербальної поведінки" В.О. Лабунської. Мета: Діагностика рефлексії у суспільстві, її комунікативного, кооперативного аспекту.

- Методики "Вибір", "Соціометрія". Мета: Діагностування характеру міжособистісних стосунків у колективі, визначення соціальної рефлексії.

Технології діагностики комунікативної рефлексії

- Модифікована методика А.В. Конєвої.

- Методика дослідження інтерактивної рефлексії Т.В. Махової. яка ґрунтується на методиці А.Еткінда. Мета: Дослідження інтерактивної, комунікативної, кооперативної рефлексії при взаємодії з іншими людьми.

- "Методика діагностики рівня розвитку здатності до адекватного розуміння невербальної поведінки".

- Методики "Вибір", "Соціометрія".

Технології діагностики інтелектуальної рефлексії

- Метод змістового смислового аналізу ситуації розв'язання задач, модифікований Г.І. Катрич. Мета: Дослідження рівневої організації інтелектуальної рефлексії.

Технології діагностики перспективної рефлексії

- Методика "Мій символ життєвого успіху" М.Варбан. Мета: Діагностування професійної перспективної рефлексії, узагальнення основних я проєкцій.

- Методика-твір "Яким я бачу своє майбутнє життя" М.Варбан

Наступна класифікація формується завдяки тенденції в останні десятиліття детальнішого вивчення рефлексивних процесів, що зокрема мають відношення до професійної діяльності. Рефлексивність починає розглядатися як важлива складова, що забезпечує успішність діяльності, особливо в професіях, пов'язаних з підтримкою і управлінням соціальними процесами (викладач, психолог, соціолог, менеджер та ін.) [3, 7, 10, 16, 4, 15, 21, 11, 13]. У сучасній літературі, яка розглядає проблему феномену рефлексії, можна виокремити такі види: рефлексія соціальної сфери або соціальна рефлексія (Т.В.Комар, Л. В. Пилипенко) [10, 16], професійна рефлексія (М.Ю.Варбан, Н.С. Димченко) [7, 3], до складу якої можна віднести педагогічну рефлексію (М.О. Васильєва, А.А.Бізяєва) тощо [4, 1, 11].

Рефлексивний аспект професіоналізації у соціальній, психологічній сферах є одним з актуальніших питань сучасних досліджень, в яких висвітлюється провідна роль рефлексії особистості, її процесів, механізмів і основних складових в професійному стано-

вленні. Тому вкрай важливим є аналіз сучасних психологічних технологій діагностики таких видів рефлексії в залежності від сфери діяльності особистості [7, 3, 19, 4, 1, 2].

Технології діагностики професійної рефлексії

- Методика "Хто я?" М.Куна. Мета: вивчення ступеня включеності студентів у професійне становлення, ідентифікація себе з професією.

- Методика "Мій шлях до професії" М.Варбан. Мета: визначення рівня сформованості таких Я-утворень, як професійні інтереси, плани, проєкт професіоналізації у майбутньому.

- Методика "Піраміда професійного росту" М. Варбан, розроблена на основі моделі П.Сорокіна. Мета: ознайомлення студентів з різноманітними професіями, спеціальностями, діагностування особистісної і професійно-перспективної рефлексії через концептуалізацію шляхів і способів професійного росту.

- Методика "Самостійна професіоналізація" М. Варбан. Мета: діагностика і розвиток зрілості та активності особистості у професійному становленні.

- Методика "Цінності професійного життя" М. Варбан. Мета: рефлексивна побудова цілісного образу повноцінного професійного життя через демонстрацію цінності професії.

- Методика "Метод експертних оцінок і самооцінок якостей професіонала" М. Варбан. Мета: діагностування суб'єктивної еталонної моделі "Мій ідеал професіонала", а також для формування нової системи знань про професійно важливі якості.

- Методика визначення рівня сформованості рефлексії О.О.Рукавишникової. Мета: дослідження рівня сформованості професійної рефлексії.

- Методика "Рефлексивно-футурологічний опитувальник" РФО З.Л. Становських. Мета: отримання експериментальних даних щодо дослідження рівня та психологічних особливостей професійного самовизначення.

Технології діагностики соціальної рефлексії

- Проективна методика М.Н. Утіциної "Сприйняття себе й оточення". Мета: виявлення конструктивності і впорядкованості внутрішніх уявлень особистості.

- Методика змістовно-життєвих орієнтацій Д.О. Леонтьєва. Мета: дослідження особливостей рефлексивних механізмів та їх оцінки. Визначення осмисленості життя, наявності цілей у житті, включаючи професійні, локусу контролю, задоволеності життям і самореалізацією у досліджуваних.

2. Психологічні технології діагностики механізмів рефлексії

Рефлексивні механізми стали предметом спеціального дослідження А.А.Тюкова [20] який розглядаючи природний процес розгортання рефлексії, виділяє шість компонентів механізму рефлексії [20, 109]:

І. Рефлексивний вихід – процес виходу за межі основної діяльності та звертання до неї як до певного змісту, який потрібно зрозуміти. Його умовою є "розрив" в структурі діяльності, неможливість її подаль-

шого здійснення в плані простої репродукції [20]

II. Іntenціональність – суб'єктна спрямованість на увявлення і побудову цілісного змісту рефлектуючої діяльності.

III. Первинна категоризація – категоріальне оформлення рефлексивного виходу та інтенції, яке задає загальні межі "нової" рефлексивної точки зору. У залежності від того, які категорії та логічні системи мислення використовуються, розрізняють загальні типи рефлексії;

IV. Конструювання системи рефлексивних засобів, які забезпечують визначеність усвідомленого змісту діяльності. Воно може здійснюватись різними способами, що дозволяє говорити про різні види рефлексії;

V. Схематизація рефлексивного змісту – усвідомлення цілісної картини рефлексуючої діяльності, яка забезпечує феномен її "усвідомленого інобуття";

VI. Об'єктивація рефлексивного змісту – відрефлексована діяльність у вигляді рефлексивного опису починає існувати як модель діяльності, яка відображається приймаючи вигляд предметного змісту та об'єкту. Вона може стати предметом спеціального мисленнєвого дослідження, тобто перейти в сферу "чистого мислення".

Коротка характеристика сучасних психологічних технологій діагностики механізмів рефлексії, сформована на основі аналізу наукових досліджень [20, 19, 13] наведена нижче:

- Орієнтаційна анкета для визначення спрямованості особистості Б. Басса. Мета: дослідження особливостей рефлексивних механізмів та їх оцінки. Визначення спрямованості особистості та того, дія яких рефлексивних механізмів переважає у досліджуваних при постановці цілей.

- Опитувальник мотивації прагнення до успіху М. Мехрабіана у модифікації М.Ш. Магомед-Емінова. Мета: дослідження особливостей рефлексивних механізмів та їх оцінки, з'ясування особливостей зв'язку рефлексивних механізмів і мотивацією досягнення цілей.

- Якісне дослідницьке інтерв'ю Н.О. Деевої. Мета: розглядається і визначається сутнісний зміст рефлексивних механізмів.

3. Психологічні технології діагностики рівнів рефлексії.

В.О. Лефевр вперше зробив предметом вивчення не сам факт рефлексії не її зміст, а формальну структуру багаторівневої рефлексії, в рамках якої виникає образ дійсності, образ цього образу. Він створив унікальний математичний апарат, який дозволяє за допомогою так званих рефлексивних поліномів описувати рефлексію будь-якого рівня [12].

На думку А.В. Карпова, існує 3 рівні рефлексивності: високий, низький, середній [9]. Наведемо сучасні психологічні технології діагностики рівнів рефлексії та їх цілей [10, 21, 2]:

- Методика А.В.Карпова - В.В. Пономарьової "Значення індивідуальної міри вияву рефлексивності". Мета: визначення рівнів рефлексивності.

- Методика "Рефлексивність людини у життєдіяльності" А.С.Шарова. Мета: визначення рівнів рефлексивності.

- Методика прогностичної самооцінки Лірі. Мета: визначення рівня адекватності рефлексивних очікувань.

- Процедура експертної оцінки. Мета: кількісна характеристика рівнів рефлексії: нульовий – констатація фактів, низький, середній, високий. Умова проведення: необхідно прорахувати коефіцієнт узгодженості їх оцінок за описаними критеріями.

- Метод фокус-групи. Мета: розробка методики діагностики рівня рефлексії, виділення стимулів-понять.

Таким чином, аналіз наукових праць та коротка характеристика предмету дослідження даної статті демонструє певну варіативність і різноманітність технологій діагностики рефлексивності, а саме її видів, механізмів, рівнів. Серед вказаних методик є значимі, ефективні та найбільш уживані у науковому товаристві. До таких технологій можна віднести методику М. Куна, Т. Мак-Парленда "Я образ", модифіковану методику А.В. Конєвої, опитувальник самоствавлення С.Р. Пантелєєва, методику М.Рокича, модифіковану О.В. Хаяйнен, методику змістовно-життєвих орієнтацій Д.О. Леонтєєва, методику А.В. Карпова – В.В. Пономарьової "Значення індивідуальної міри вияву рефлексивності".

Висновки

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Аналіз сучасних наукових праць вчених [3, 7, 10, 16, 4, 15, 21, 11, 13] дозволяє стверджувати, що рефлексивність розглядається у науковому товаристві як важлива складова, що забезпечує успішність діяльності, особливо в професіях, пов'язаних з підтримкою і управлінням соціальними процесами.

2. Існуюча проблема загального концептуального визначення рефлексії, її компонентів, видів, механізмів, рівнів вказує на потребу в розробці сучасних технологій діагностики рефлексивності.

3. Аналіз та узагальнення сучасних психологічних технологій діагностики дослідження рефлексивності дозволив виокремити методики для визначення видів рефлексії. Серед них: модифікована методика А.В. Конєвої, методика "Список особистісних рис" А. Еткінда, тест діагностики рефлексії І.Л. Пономаренко, методика вивчення Я-концепції SCC Дж. Кемпбела, "Методика діагностики рівня розвитку здатності до адекватного розуміння невербальної поведінки" В.О. Лабунської, методика дослідження інтерактивної рефлексії Т.В.Махової, яка ґрунтується на методиці А. Еткінда, метод змістового смислового аналізу ситуації розв'язання задач, модифікований Г.І. Катрич тощо.

4. Визначено психологічні технології діагностики для дослідження механізмів рефлексії. Серед них: якісне дослідницьке інтерв'ю Н.О. Деевої, опитувальник мотивації прагнення до успіху М.Мехрабіана у модифікації М.Ш.Магомед-Емінова, орієнтаційна анкета

для визначення спрямованості особистості Б.Басса.

5. Визначено психологічні технології діагностики для дослідження рівнів рефлексії. Серед них: Методика А.В.Карпова – В.В. Пономарьової "Значення індивідуальної міри вияву рефлексивності", методика "Рефлексивність людини у життєдіяльності" А.С. Шарова, метод фокус-групи, процедура експертної оцінки, методика прогностичної самооцінки Лірі.

6. Крім того аналіз технології діагностики рефле-

ктивності також вказує на існування проблеми наявності інструментарію глибшого вивчення та дослідження таких видів рефлексії, як ретроспективна, інтерактивна.

7. Перелічені висновки можуть стати підґрунтям для розробки нових ефективних методик діагностики та подальших фундаментальних і прикладних досліджень та розробок в області дослідження такого феномену як рефлексія.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бизяева А.А.* Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А.А. Бизяева. – Псков: ПГПИ им. С.М. Кирова, 2004. – 216 с.

2. *Бугерко Я.М.* Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Бугерко Ярослава Миколаївна. – О., 2009. – 255 с.

3. *Варбан М. Ю.* Рефлексия профессионального становления в студенческие годы: дис. канд. псих. наук: 19.00.01 "Общая психология, история психологии" / Марина Юрьевна Варбан. – К., 1998. – 181 с.

4. *Васильева М.О.* Формування професійної рефлексії майбутніх соціальних працівників у класичному університеті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / М.О. Васильева – Київ, 2011 – 21с.

5. *Выготский Л.С.* Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.

6. *Давыдов В.В.* О двух основных путях развития мышления школьников / В.В. Давыдов // Материалы 5 Всесоюзного съезда общества психологов СССР. – Тбилиси, 1971. – С. 686-687.

7. *Димченко Н.С.* Психологічні особливості розвитку професійної рефлексії у майбутніх менеджерів-економістів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Н.С. Димченко – Київ, 2009. – 20 с.

8. *Зинченко В.П.* Сознание и творческий акт / В.П. Зинченко. – М.: Языки славянских культур, 2010. – 592 с.

9. *Карпов А. В.* Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Том 24. – №5. – С. 45 – 57.

10. *Комар Т. В.* Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.07. "Педагогічна та вікова психологія" / – Т. В. Комар – Київ, 2003 - 18 с.

11. *Котик І. О.* Механізми рефлексії у процесі розвитку суб'єктності людини: автореф. дис. на здо-

буття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.01. "Загальна психологія; історія психології" / І. О. Котик – Київ, 2004. – 20 с.

12. *Лефевр В.А.* Конфликтующие структуры / В.А. Лефевр – М.: Советское радио, 1973 – 153 с.

13. *Мельничук І.Я.* Формування рефлексивних механізмів цілеутворення у процесі розв'язання професійно-психологічних завдань. : дис. ... кандидата психолог. наук : 19.00.07 / Мельничук Ірина Ярославівна. – К., 2001. – 212 с.

14. *Мещеряков Б. Г.* Большой психологический словарь. / Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – М.: Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.

15. *Михайлова Е.С.* Коммуникативный и рефлексивный компоненты и их соотношение в структуре педагогических способностей: автореф. дисс. на соискание науч. ступ. канд. псих. наук: спец. 19.00.07 – "Педагогическая и возрастная психология" / Е.С. Михайлова. – Л., 1990. – 19 с.

16. *Пилипенко Л. В.* Соціальна рефлексія як складова життєвого самовизначення сучасної молоді // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. Максименка С. Д., Циби В. Т., Шайгородського Ю. Ж. та ін. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 258 – 269.

17. *Рубинштейн С. Л.* Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн – М.: Учпедгиз, 1946. – 704 с.

18. *Семенов И. Н.* Типы и функции рефлексии в научном мышлении: Проблемы рефлексии в научном познании. / И. Н.Семенов, С.Ю.Степанов – Куйбышев, 1983. – С. 76 – 82.

19. *Становських З.Л.* Рефлексивні компоненти професійного самовизначення старшокласників: дис. ... кандидата психолог. наук : 19.00.07 / Становських Зінаїда Ліландівна – К., 2005. – 271 с.

20. *Тюков А.А.* О путях описания психологических механизмов рефлексов. Мысли о мыслях. / А.А. Тюков. – Новосибирск: НГУ, 1995. – Т.1. – Ч 1. – С. 103-112.

21. *Яблонська Т.М.* Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Т.М. Яблонська – Київ, 2000. – 20 с.

Подано до редакції 01.10.12